

ПОДІЛЛЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ КАБІНЕТУ МУЗИЧНОЇ ЕТНОГРАФІЇ (20 – 30-ті роки ХХ століття)

Останнім часом зріс інтерес науковців до історії та історіографії української етнології, зокрема й до вивчення стану її регіональних досліджень. Часом найвищого піднесення вітчизняної етнологічної школи і виходу її на європейський рівень стали 20-ті роки ХХ століття. Цей період позитивно позначився й на етнографічному вивченні Поділля, яке плідно розвивалося у контексті всенародного піднесення краєзнавчого руху.

Значну цінність для вивчення етнології Поділля має діяльність Кабінету музичної етнографії. Окремі аспекти діяльності Кабінету, який існував при Етнографічній Комісії ВУАН, стали предметом дослідження сучасних науковців. Цінний внесок у розробку досліджуваної проблеми зробили В.Борисенко, Г.Скрипник, А.Сторожук, М.Парахіна, О.Юзефчик¹. Однак проблема не знайшла широкого й всебічного висвітлення у науковій літературі. Роль Кабінету музичної етнографії у вивченні етнології Поділля є предметом дослідження даної статті. При цьому автор не ставить перед собою мету в рамках однієї статті висвітлити дану проблему.

Кабінет музичної етнографії засновано 10 жовтня 1922 року на правах автономної інституції при Етнографічній Комісії². Керівником і засновником Кабінету був видатний етномузиколог Климент Квітка. Нештатним співробітником Кабінету від початку його заснування був відомий надзвичайно діяльний записувач народних мелодій і дослідник Михайло Гайдай. З 1927 року регулярну й найближчу участь у всій роботі Кабінету бере Володимир Харків. Він записує на фонограф народні мелодії, досліджує народні музичні інструменти, а до того ж і сам практично вивчає техніку гри на них, завідує апаратурою, фотографуванням та копіюванням фонограм³. У 1927 – 1929 рр. Кабінет вийшов із підпорядкування Етнографічній Комісії і став окремою установою історико-філологічного відділу ВУАН. Тоді ж було призначено бюджетні асигнування на експедиції і надано окреме приміщення. З 1929 року у Кабінеті працював професор Музичного драматичного інституту ім. М.Лисенка Микола Грінченко, а також співробітниця ВУАН діалектолог Олена Курило⁴.

Особливий науковий інтерес Кабінету був пов'язаний з вивченням етнографії Поділля. Збираючи українські народні мелодії та спостерігаючи музичний побут села, керівник Кабінету й співробітники М.Гайдай та В.Харків неодноразово відвідували у 1922 – 1930 рр. Поділля, зокрема Вінницьку, Проскурівську, Кам'янецьку та Тульчинську округи⁵. Експерсії проводились як за субсидією із засобів Кабінету, так і за рахунок тих академічних установ, які включали в коло своєї діяльності і дослідження народної музики. Для цього запрошували до музичної роботи спеціалістів із Кабінету музичної етнографії. К.Квітка відвідав Вінницьку округу із субсидією із Кафедри історії України при ВУАН. М.Гайдай подорожував по Поділлі від відділу етнології Музею антропології та етнографії ім. Ф.Вовка при ВУАН. М.Харків зробив екскурси до Кам'янецької, Тульчинської й інших округ на кошти Всеукраїнського Товариства революційних музик⁶.

Роз'їжджаючи для збирання матеріалів, співробітники Кабінету робили подекуди прилюдні доповіді про завдання музичної етнографії, демонструючи фонограф, а в інших місцях доповіді для студентів, вчителів. Ці виступи мали значення для поширення інтересу до народної музики і не раз давали певні результати, коли слухачі зразу ж постачали матеріали. Особливо доцільними виявлялися ці заходи, коли усною анкетною відразу встановлювали приблизне географічне поширення обрядів та сполучених із ними пісенних типів у межах тієї чи іншої округи. Так, К.Квітка їздив на Поділля записувати народні мелодії і досліджувати

весняні звичаї, пов'язані із співами й танками. Ґрунтуючись на своїх безпосередніх спостереженнях у селах Могилівської округи, він склав програму для дослідження звичаїв та гулянок і за цією програмою збирав матеріали переважно за допомогою слухачів Могилівського та Проскурівського Педагогічних Технікумів і курсів для сільських учителів у Кам'янці⁷.

Експерсії не були єдиним способом збирати матеріал. Співробітники Кабінету вишукували в самому Києві людей із різних частин української етнічної території. Такі дослідження також належали до завдань Кабінету. До цього способу удавались або тоді коли не було змоги виїхати в експерсії для збирання інформації на місці, або коли ґрунтовно вивчали видатних представників народного співу. Зокрема, В.Харків, вишукавши в експерсії, і спровадивши до Києва співака-селянина Ткачука зі Старої Ушиці на Поділлі, не тільки сфонографував його співи, а й зареєстрував на кінографі ритмічні особливості його виконання. Творчість цього співака була продемонстрована на етнографічному концерті в домі наукового працівника та на лекціях у Музично-драматичному Інституті⁸.

Етнографічна Комісія ВУАН, при якій був створений Кабінет музичної етнографії, у план своєї роботи поставила рівномірне дослідження всіх етнічних одиниць, що є на території України. Цього вимагала методологія тогочасної етнографічної науки. Як зазначав Е.Рихлик, член етнографічної комісії ВУАН, "...співжиття різних народів на одній території, в одній державі, коли неминує є однакові економічні умови, утворює з одного боку глибокі взаємні їх впливи, що ведуть до певної нівеляції, з другого боку виникають специфічні для кожної національності риси побуту й господарювання"⁹. Етнографія дедалі більше відходить від націоналістичного принципу досліджування якого-небудь (пануючого) народу і дедалі більше переходить до дослідження всіх народів на даній території. Невеликий штат науковців проводив активну експедиційну роботу і записував на фонограф старовинні історичні пісні, думи, музичний фольклор не лише українців, а й інших народів, які проживали на Поділлі. Так, під Кам'янкою у німецькій колонії Антонівці М.Квітка й О.Курило зробили кілька записів пісень німецьких колоністів¹⁰, а також молдавських пісень¹¹. Тексти пісень записувала співробітниця ВУАН О.Курило.

Дослідчі інтереси Кабінету були спрямовані і на стару музичну культуру, і на тогочасний репертуар та побут робітників і селян. Окрім масового музичного репертуару, Кабінет досліджує творчість і побут професіональних народних співаків і музикантів, переважно кобзарів та лірників. Найбільше попрацював у цьому напрямку на Поділлі нештатний співробітник Кабінету М.Гайдай під час подорожі до Вінницької та Проскурівської округ¹². Ставши науковим співробітником Кабінету музичної етнографії ВУАН (1924 – 1933 рр.), М.Гайдай обирає шлях глибокого всебічного вивчення українського пісенного фольклору, записуючи не лише мелодії й текст, а й фіксуючи особливості місцевого виконання, пов'язані з побутом чи певним обрядом. М.Гайдай прагнув якомога повніше й швидше зафіксувати старовинні зразки, щоб зберегти їх для історії та науки. Справжньою подією для М.Гайдая був запис у 1926 році думи про Івася Коновченка від лірника Бернадського в с.Адамівка на Поділлі¹³.

До 1925 року збиральницька праця проводилась переважно силами членів Кабінету. Протягом 1925-1926 рр. Етнографічна Комісія почала організовувати кореспондентську сітку, і для цього провела ряд кампаній серед учительства, студентства, партпрацівників на селі. Внаслідок виступів членів Комісії на з'їздах, конференціях, у відповідних публікаціях у пресі і навіть спеціальних виїздів на місця, утворюється міцна кореспондентська сітка¹⁴. Вже в першій половині 1925 року з Етнографічною Комісією постійно співпрацювали 145, а станом на 1 січня 1928 року – понад 380 дописувачів з усіх регіонів республіки, 46 з них займалися дослідницькою роботою на Поділлі¹⁵.

Одним із активних кореспондентів Етнографічної комісії й Кабінету музичної етнографії з Поділля був Гнат Танцюра¹⁶. Фольклорист, краєзнавець і вчитель Гнат Трохимович Танцюра народився в селі Зятківцях Гайсинського району на Вінниччині в бідній селянській сім'ї. Із шістнадцятирічного віку почав записувати народну творчість у рідному селі. Він не лише записував пісні, приказки, загадки, а й вивчав історичний та етнографічний матеріал свого села. Згодом навчився грати на скрипці, гітарі та інших інструментах. Навчався в Харківському музично-драматичному інституті. Працюючи під науковим керівництвом Етнографічної Комісії ВУАН та Кабінету виучування Поділля, Г.Танцюра зібрав величезну кількість пісень та

народних мелодій¹⁷. Увесь творчий доробок Г.Танцюри зберігається в окремому фонді Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Рильського НАН України. В Державному Архіві Вінницької області зберігається особистий фонд Г.Танцюри. Тут містяться пісні, прислів'я, листи до фольклористів Вінниччини, сімейні фотографії.

З роботою Кабінету пов'язана і діяльність його керівника К.Квітки, який був одним із найвищих етномузикологів в Україні. З-під його пера вийшов фундаментальний збірник "Українські народні мелодії". У ґрунтовних статтях про М.Лисенка, Ф.Колесу, П.Демуцького вчений характеризує їхню діяльність, простежуючи водночас загальний рівень етномузикології, яка відповідала тогочасному світовому рівню. Щоб цей рівень втримати К.Квітка замислювався над подальшою долею української етномузикології і свої погляди висловив у статті "Потреби в справі дослідження народної музики на Україні"¹⁸. Як справедливо зазначив академік А.Лобода (Голова Етнографічної Комісії), "...збірники й розвідки К.Квітки дають дуже цінний вклад в усю досі легковажну й подекуди занедбану в нас область науки, що обіймає давно музичну культуру українського народу. К.Квітка зв'язує українську етнографію музичну із найновішими досягненнями музикознавства"¹⁹. Для популяризації музично-етнографічних знань К.Квітка робив публічні доповіді в Академії, читав лекції на педагогічних курсах в Острозі, проводив зустрічі по "Вівторках" в Музичному Товаристві ім.Леонтовича²⁰. З метою надання допомоги збирачам матеріалів до вивчення народної музики поширювалася програма К.Квітки для дослідження діяльності й побуту професіональних народних співців та музикантів на Україні.

К.Квітка у 1920 році прочитав лекції з музичної етнографії у Київських Інститутах Народної Освіти, Археологічному та Музичному. В складі останнього у 1923 році було утворено Науково-Теоретичний факультет із кафедрою музичної етнографії. Варто зазначити, що поза Києвом курс української народної музики був прочитаний в 1921 році і в Кам'янецькому університеті²¹, який був науково-освітнім центром Поділля.

Найголовнішим завданням учений вважав дослідження генези й еволюції народної музики в порівняльному аспекті. Досліджуючи культурні взаємовпливи в українській музиці, К.Квітка велику увагу приділяв впливам Сходу на музичну культуру українців і доводив обопільність, взаємність зв'язків.

Таким чином, Кабінет музичної етнографії на чолі з К.Квіткою всією практикою своєї дослідницької й збирацької роботи заклав міцні наукові підвалини для розгортання музично-етнографічних студій в Україні, зокрема і на Поділлі, в наступні роки. Разом з тим, різнобічна музично-фольклористична робота Кабінету музичної етнографії в 20 – 30-х рр. ХХ століття збагатила народознавство народнопісенними матеріалами, науково-теоретичними працями з народної пісенності, інструментознавства, методики й методології народознавчих досліджень. Поданий матеріал свідчить і про вагомий внесок цього осередку в розвиток етнографічних досліджень Поділля.

¹ Борисенко В. нариси з історії української етнології 1920 – 1930-х років. – К., 2002.; Сторожук А. Климент Квітка: людина-педагог-вчений. – К., 1998.; Парахіна М. Етнографічні дослідження у виданнях ВУАН 20 – 30-х років ХХ ст. // Бібліотечний вісник. – 2002. – № 5. – С. 40 – 49; Юзефчик О. З історії Кабінету музичної етнографічної ВУАН. – Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 5 – 6. – С. 116 – 125.

² Коротеньке звідомлення про діяльність Етнографічної Комісії при УАН // Етнографічний вісник. – К., 1925. – Кн.1. – С. 90.

³ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф.Х. – № 18641. – Арк.1.

⁴ Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920 – 1930-х років. – К., 2002. – С. 13.

⁵ ІР НБУВ. – Ф.Х. – № 18641. – Арк. 1 – 2.

⁶ Там само. – Арк. 3.

⁷ Звідомлення Кабінету Музичної Етнографії за 1926 рік. // Бюлетень Етнографічної Комісії ВУАН (далі Бюл.) – К., 1927. – № 3. – С. 5.

⁸ ІР НБУВ. – Ф. Х. – № 18641. – Арк. 3 – 4.

⁹ Рихлик Е. Науково-дослідна праця серед нацменів. // Бюл. – К., 1928. – № 10. – С. 1.

¹⁰ Квітка К. В справі досліду народної музики неукраїнських елементів людності УРСР. // Бюл. – К., 1929. – № 11. – С. 2.

- ¹¹ Квітка К. Сім років музичної етнографії. – ІР НБУВ. – Ф.50. – № 1760. – Арк. 2.
- ¹² Звідомлення Кабінету Музичної Етнографії за 1926 рік. // Бюл. – К., 1927. – № 3. – С. 5.
- ¹³ Гайдай М. Народознавча спадщина Михайла Гайдая. – Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 4. – С. 5 – 6.
- ¹⁴ Білий В. Етнографічно-фольклорна комісія. // ІР НБУВ. – Ф.Х. – № 18613. – Арк. 1 – 2.
- ¹⁵ Мельничук Л. Діяльність установ Української Академії Наук по вивченню гончарних промислів Поділля (20-ті рр. ХХ ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. Вип. 16. – К., 2001. – С. 284.
- ¹⁶ Звідомлення Кабінету Музичної Етнографії за 1927 рік. // Бюл. – К., 1928. – № 7. – С. 6.
- ¹⁷ ІР НБУВ. – Ф.78. – № 103. – Арк. 13 – 14; Державний Архів Вінницької області. – Ф.Р – 522 – Оп. 1. – Спр. 243. – Арк. 122.
- ¹⁸ Борисенко В. Вказ. праця. – С. 13.
- ¹⁹ Лобода А. Рецензія на творчість К.Квітки (20 – 30 рр. ХХ ст.). // ІР НБУВ. – Ф. XXXVII. – № 78. – Арк. 2.
- ²⁰ Квітка К. Вказ. праця. // ІР НБУВ. – Ф.50. – № 1760. – Арк. 3.
- ²¹ Там само. – Арк. 4 – 5.